

Аналітичний звіт
за результатами фокус-групового дослідження
"Використання тематики політики ідентичності у виборчій кампанії"

Травень 2014 року

У травні 2014 року, в рамках проекту УНЦПД "Перспективи демократичного розвитку України напередодні і після президентських виборів" за сприяння Національного фонду демократії (США) було проведено 4 фокус-групових дослідження в різних регіонах України (Харків, Черкаси, Чернігів, Львів) за участю 39 експертів.

Мета проведення фокус-груп – оцінка експертами, громадськими активістами, представниками ЗМІ, науковцями використання командами кандидатів у президенти у передвиборчій кампанії тем соціокультурної політики, аналіз впливу відповідних тенденцій на перебіг та зміст виборчої кампанії, збирання емпіричних даних стосовно впливу сюжетів соціокультурної політики на перебіг виборчої кампанії та даних щодо порушення прав меншин, мовних, релігійних, етнічних груп, що провокують суспільне протистояння.

ЗМІСТ

1. Характеристика стану реалізації культурних та релігійних прав громадян.....	2
1.1. Культурні права.....	2
1.2. Релігійні права.....	3
2. Мовні права.....	4
2.1. Політизованість мовного питання.....	5
2.2. Використання мовного питання у виборчій кампанії 2014 року.....	5
2.3. Ставлення до можливого набуття російською мовою статусу другої державної.....	6
2.4. Утискання прав україномовних.....	7
2.5. Якість та кількість україномовного продукту в регіонах.....	9
3. Ставлення до сучасної політичної ситуації. Оцінка актуальних подій.....	10
3.1. Оцінка сучасного ставлення до історичної спадщини.....	10
3.2. Використання тематики історичної спадщини у виборчій кампанії 2014 року.....	12
3.3. Самовільне знесення пам'ятників Леніну ("ленінопад").....	13
3.4. Оцінка анексії Криму та подій на Сході України.....	14
Висновки та узагальнення.....	17

1. Характеристика стану реалізації культурних та релігійних прав громадян

Описуючи загальну ситуацію щодо реалізації культурних, мовних та релігійних прав, більшість респондентів зазначають, що вони не відчують очевидних критичних порушень або утисків, проте акцентують на певних проблемних моментах.

1.1. Культурні права

Представники майже усіх регіонів (окрім Львівського) здебільшого зазначають, що порушенням культурних прав можна назвати дефіцит якісного культурного продукту. Це, зокрема, стосується таких сфер, як кінематограф, книговидавництво, медіа тощо.

Зараз тільки почали трішки фільтрувати той потік абсолютно третього з половиною сорту контенту російського виробництва, який формував репертуар кінотеатрів. Я не проти цього виробництва як такого, я проти несмаку. Я вважаю, що мої культурні права порушуються, коли я не можу отримати доступ до якісного європейського кіно. (Черкаси)

Також було висловлено думку, відповідно до якої стан освіти, музеїв, публічного простору міста оцінюється як незадовільний та розглядається як порушення культурних прав громадянина.

Права утискаються тим, наприклад, що стан музеїв плачевний, замість парків у нас пивні. У нас немає місця для відпочинку. Медіа-культура, телепрограми дуже низької якості. Це стосується і того, що з Москви йде, і того, що в Україні. Це можна назвати утиском моїх прав. Висока ціна на книги, наприклад. Я не можу собі дозволити придбати багато книг. Освіта жахлива. Такий параліч культурний. (Харків)

Тема порушення культурних прав більше обговорювалася в Черкаському та Харківському регіонах. У Львові респонденти уникали акцентування на культурних проблемах, а у Чернігові про ці питання згадав лише один респондент. Було висловлено думку, що Україна має виробляти якісний російськомовний контент, який міг би конкурувати з російським.

Навпаки, це питання не тільки політики, а політичної культури і культури як такої. Наприклад, контент російськомовний, який продукується тут і насаджується, викликає певне негативне ставлення до себе. Це той самий контент радіостанцій та інше. Але Україні, як державі, території, звідки в принципі пішов книжковий варіант російської мови, треба пропагувати більш якісний російськомовний продукт, ніж це пропонує Росія, і таким чином конкурувати в цій якості. (Чернігів)

Кілька респондентів у Харкові зазначали, що в регіоні свідомо утискається на суспільному рівні українська культура. Констатували, що місто перебуває під впливом російського культурного простору, тому бажання та право отримувати якісний український культурний продукт громадяни не можуть реалізувати. Цим, зокрема, деякі респонденти пояснюють проросійські настрої в регіоні.

У Львові відчувається українська культура, в Києві також відчуваєш, що ти перебуваєш в Україні. Тут це набагато менш виражено. Можна було би більше уваги приділяти і фільмам у тому числі. У нас є маса чудових подій в історії, складних подій. Насправді ми не знаємо своєї історії, своїх письменників, художників. Цьому на державному рівні потрібно приділяти велику увагу, тому що культура – це основа розвитку суспільства. (Харків)

Власне, говорити про те, що тут є якась інша культура, окрім російськомовної, дуже складно. Так, сюди проникла європейська культура, але вона точно так само протягом тривалих років в Україні розглядалася крізь призму Москви, а не Лондона, наприклад. Так, соціологам відомо, скільки проникає людей на Захід, повертається сюди вже з якимсь іншим поглядом. Але все завозиться сюди переважно через Москву, навіть якщо продукт західний. Відбувається певне коригування. І ми з цим стикаємося, з цим живемо. Є підстави говорити також про своєрідну приховану репресію національної української культури та глобальної європейської культури. (Харків)

1.2. Релігійні права

Питання утиску релігійних прав не набуло широкого обговорення фокус-груп у регіонах. Проте респонденти акцентували на двох темах: 1) протистояння між УПЦ КП¹ та УПЦ МП²; 2) "агресивні", на думку деяких респондентів, акти втручання церкви у суспільне життя. Про ситуацію, пов'язану з першим питанням, більше говорили представники Харківського та Черкаського регіонів.

На Черкащині є і католики, і православні Українського патріархату, і православні Московського патріархату, є мусульмани, є люди, які мають інші релігійні уподобання. Єдине, де зберігається напруга, причому впродовж останніх 20 років, – це відносини між УПЦ КП і УПЦ МП. Я це не пов'язую з якимись релігійними утисками, це просто боротьба двох споріднених конфесій за вплив на віруючих. Доходило до важких випадків протистоянь. Наприклад, у 2005 році виникали бійки прямо на території кладовищ у Черкаській області. Останні 3 роки досить спокійно. А так були навіть бійки з використанням колючо-ріжучих інструментів, представники однієї конфесії накидалися на представників іншої. Весь сир-бор через питання, хто має право на загальному цвинтарі відправляти служби. (Черкаси)

У цілому, респонденти висловили дві оцінки стосовно порушеного питання. По-перше, було охарактеризовано протистояння між патріархатами, що, на переконання респондентів, викликає певну нестабільність у соціумі. По-друге, один із респондентів зазначив, що на Харківщині УПЦ КП зазнає певних утисків через малу кількість прихожан та відсутність підтримки з боку влади.

З приводу релігійних, культурних обмежень, утисків можу тільки згадати про плачевний стан церков Київського патріархату. Московський патріархат має безумовну підтримку більшості населення, всі прихожани, як правило, відносяться до нього. А Київський патріархат, українська церква – в чорному тілі, тому церкви у плачевному стані. Дуже мала кількість на Харківщині. У світлі останніх подій я це назвав би утиском державних, де релігія перетинається з світським, державним. (Харків)

¹ Українська Православна Церква Київського Патріархату.

² Українська Православна Церква Московського Патріархату (офіційна самоназва – Українська Православна Церква).

Щодо другого питання, то акти втручання церкви в соціальне життя обговорювалися у Львівському регіоні. Проте, на думку учасників, описані ситуації радше стосуються не релігійних утисків, а утисків, що продукуються релігією.

Щодо толерантності стосовно віри, то так само суспільство є більш-менш толерантним. У нас є деякі агресивні все-таки напрями релігії, які досить радикальні й не сприймаються суспільством. Скажімо, українська правовірна греко-католицька церква, стосовно представників якої досить агресивно виступає суспільство. І вони дійсно доволі агресивні: захоплювали і обласну раду, під час сланцевого газу сутички були, запрошували Путіна ввести війська в Україну. Це все, звичайно, позначилося на ставленні до них людей і міської ради. (Львів)

Мушу зазначити, що є, особливо в сільській місцевості, така собі вимога, що ти повинен бути все-таки християнином. Якщо є паства, або ти можеш бути іудеєм, мусульманином, але в неділю ти не повинен працювати, бо якщо будеш працювати, то до тебе буде відповідне ставлення. Хоча для них п'ятниця і субота є дні, які вони вважають вихідними. Але цей момент швидше побутовий. Чи коли в якое релігійне свято людина працює, то інші, звичайно, на неї дивляться з осудом. (Львів)

2. Мовні права

Тема реалізації громадянами мовних прав широко обговорювалася в усіх регіонах. На відміну від попередніх підтем (порушення культурних та релігійних прав), більшість респондентів акцентували на існуванні проблем, пов'язаних із мовним питанням, проте відкидали ідею утискання прав російського мовного населення України, орієнтуючись на власний досвід, досвід знайомих, суспільне оточення.

Ніколи такого не було, щоб зі мною хтось не розмовляв, якщо я говорю російською. На Черкащині, як тільки ти переходиш на російську мову, люди намагаються говорити з тобою саме російською, навіть якщо це їм важко, навіть якщо це складна мова, вони підбирають слова. Але вони так щиро намагаються говорити з тобою російською, що доводиться казати: говоріть українською, я розумію, просто думаю російською. (Черкаси)

У суспільстві конфлікту мов немає. Людина вибирає ту мову, яка їй ближча у спілкуванні. Це штучно видумана проблема, яка роз'єднує суспільство і людей як таких. Це питання неактуальне, його ніколи не було і немає. Ніхто за стільки років у жодному населеному пункті, незважаючи на мою українську мову, ні в тролейбусі, ні в автобусі не назвав мене бандерівкою. Хоча були різні часи, і радянські, і теперішні. (Чернігів)

Варто зауважити, що респонденти Чернігівського, Черкаського та Харківського регіонів говорили про поширення серед громадян бажання спілкуватися українською.

У мене маленька дитина, тато з нею говорить російською, я – українською. Свекор каже: а можеш і зі мною українською говорити, я теж хочу. (Чернігів)

Я сам російськомовний, принаймні до останнього моменту. Хотілося б, звичайно, більше і краще говорити українською, але через проживання в Харкові немає таких можливостей. Після останніх подій для мене особисто українська мова – це позитив, це гордо, як це банально не звучить. (Харків)

Найбільшого обговорення набули наступні теми

2.1. Політизованість мовного питання

Респонденти одноставно підтримували тезу щодо надмірної політизованості мовного питання. Протиставлення російськомовних та україномовних громадян розуміють, насамперед, як штучно створене. Акцентується, що мовне питання широко використовується політиками з метою агітації певних груп населення, "мобілізації виборців", але воно не має фактичного втілення в повсякденному житті та спілкуванні.

Проблеми мови як такої немає, вона штучно роздута. Але є проблема з суржиком, проблема грамотності. Проблема може бути в тому, що людина володіє недостатньою кількістю мов, як на мене. (Чернігів)

Чіткого блоку щодо двомовності, одномовності всі намагаються уникати, розуміючи, що не можна знову наступати на ті самі граблі. І лише Тігітко... Тому що йому треба не перемога, йому треба за собою закріпити певну частину електорату і з нею піти на парламентські вибори. Він вже думає про це. (Черкаси)

Якби цю проблему постійно не розкачували, ми би її вже взагалі не мали. Молодь приходить в інститути, вона б уже говорила українською мовою. Ми б уже забули, російська чи українська, в чому взагалі суть проблеми. Хоча мова – це засіб комунікації, у нас вона набуває певного політизованого смислу. (Харків)

На думку двох респондентів із Харкова, мовна проблема є нав'язаною ззовні російськими політтехнологами та підтримується проросійськими політиками всередині країни.

Усе це завезено російськими політтехнологами у 2004 році, коли поділили Україну по Дніпру і сказали: там западенці, тут східняки, тому вони один одного ненавидять, ті україномовні, ці російськомовні, давайте лобами стикати. Я вважаю, що це все надумано. Потрібно просто гасити істерію з приводу цього, згладжувати кути, і проблема зникне сама по собі. Звісно, її завжди будуть підігрівати з Росії і місцеві деякі. (Харків)

2.2. Використання мовного питання у виборчій кампанії 2014 року

У контексті загального обговорення політизованості та штучної актуалізації мовного питання респонденти зазначали, зокрема, і практичні втілення "маніпуляцій" з мовною тематикою серед кандидатів президентської виборчої кампанії 2014 року.

Я помітив по бігбордах, які висять у Черкасах, що мовну карту намагається розігравати кандидат Тігітко. В нього частина бігбордів російською мовою, частина – українською. Це для того, щоб грати на публіку російськомовну. (Черкаси)

Було також наголошено, що мовне питання є набагато менш вживаним, виступає інструментом приваблення виборців, цього року порівняно з попередніми роками воно відійшло на периферію електоральної риторики.

Маргінал Царьов намагався щось розповідати про мову, голос Донбасу, але це виглядало настільки смішно на тлі тієї ж антитерористичної операції, що, я думаю, всі пропускають це повз вуха. На цей момент склалася така ситуація, що ми маємо

набагато вагоміші приводи для розмов, ніж усі ці "шашині" з мовами та історією. Моя думка, що на цей момент це не є актуальним у президентських перегонах, усі "виїжджають" на інших темах. (Харків)

Я знаю специфіку, що виготовляється певна частина тиражу українською мовою, це частина перекладається російською або в оригіналі пишеться, для так званих російськомовних регіонів. Знову порушено це питання, але вперше керівництво поставилося до цього з дуже великим скепсисом: ви впевнені, що вам треба російськомовна? Може, давайте припиняти грати в ці ігри? Якщо раніше це питання ставила приблизно половина областей України, то зараз це виключно як виняток може бути зроблено для Луганської, Донецької областей. Тут навіть питання не в бордах. Я думаю, що насправді ця кампанія вирізняється тим, що акцент робиться на більш стратегічних, глобальних речах. Мовна карта в ній розігрується лише тими кандидатами, які реально ні на що не претендують серйозно... На щастя, вперше за багато років ця тема не домінує в риторичі кандидатів у президенти. (Черкаси)

Як нову особливість респонденти також визначили використання більшістю кандидатів української мови у візуальній рекламі незалежно від регіону.

У політтехнологіях у нас це нове. Зазвичай ми бачили, що одні й ті самі бігборди на заході є україномовними, на сході – текст російськомовний. У нас було переважно українською мовою. Зараз ми бачимо весь контент українською мовою, лише в Тігіпка є бігборди з російською мовою. Це вперше. (Черкаси)

2.3. Ставлення до можливого набуття російською мовою статусу другої державної

Більшість респондентів в усіх регіонах висловилися проти надання статусу другої державної мови російській. Жоден респондент не обстоював іншої позиції. Стосовно цього питання були такі три основні позиції:

№	Позиція	Цитати респондентів
1	Повне заперечення можливості використання російської мови на державному рівні	<p><i>Хоча, якщо брати дуже глибоко, я хотів би, щоб у державі було чітко і стабільно, щоб всі українці розуміли, що державна мова є українська, і щоб не було жодних перекручень. Хто собі як може розмовляти – то його проблема, але в державі, в державних установах є державна мова. Для українців, для України це питання має бути зняте. (Львів)</i></p> <p><i>Будь-які поступки російській мові, російськомовним завжди б'ють по україномовних. За останні 20 років ми це сто разів бачили, пересвідчувалися. В 1990 році я не те щоб зовсім засуджував, але негативно сприймав те, що робили прибалти у своїх країнах щодо російської мови. Але буквально через 3-4 роки я зрозумів, що вони робили правильно. Через те, що інакше просто не можна. Це середовище настільки вороже до України і до інших неросійських середовищ, що вони просто готові поглинути, затоптати, задавити, аби тільки було так, як вони хочуть. (Черкаси)</i></p>

2	<p>Прийняття тимчасового розширення можливостей використання російської мови з метою стабілізації ситуації в Україні</p>	<p><i>Проблема не в тому, забороняти чи не забороняти. Проблема в тому, як зробити, щоб вони були прийнятні. Тому, можливо, це буде слабина або не слабина, але з бажанням, щоб усе змінилося, щоб стабілізувати зараз Україну. Зараз цінністю для нас є передусім цілісність, а не амбіції. Я думаю, з часом ми будемо рухатися саме в українському напрямі. (Черкаси)</i></p> <p><i>Напевно, зараз можна було б законодавчо закріпити ті права, які має російська мова. Просто поступово. Деякі речі не потрібно робити відкрито, не слід рубати з плеча. Просто поступово потрібно вести заняття, зробити кращі умови в українських школах. Тобто приводити до того, щоб у нас була українська мова домінуюча. Мені складно сказати, який компроміс, тому що особисто мені хотілося б, щоб у нас була єдина державна мова, а всі інші, хто не може вивчити українську мову: чемодан – вокзал – Росія. Але це, мабуть, не зовсім правильно. (Харків)</i></p>
3	<p>Ставлення до запровадження особливого статусу російської мови в певних регіонах, але не по всій території України</p>	<p><i>Європейська мовна хартія дає гарантії певним спільнотам, які користуються якоюсь мовою, і просто треба дотримуватися вимог міжнародних стандартів. Реально не має потреби в російській на загальнодержавному рівні, але в окремих регіонах слід це зробити, розширивши повноваження з прийняття цих рішень. Без проблем. (Черкаси)</i></p>

2.4. Утискання прав україномовних

Слід зауважити, що, говорячи про порушення мовних прав, російськомовні громадяни зазначають, що їхні права не порушуються і мовна проблема існує лише для старшого покоління, яке може відчувати дискомфорт через неможливість пристосуватися до мінливої ситуації.

Моя свекруха прожила 60 років в Україні, але вона не розуміє української. Вона в Москві жила в середовищі російськомовному, на роботі використовувала російську мову. Коли ми розуміємо і українську, і російську, нам дуже просто. А коли люди не розуміють української, їм страшно. Її страшно, що вона вийде на вулицю і не буде розуміти, що говорять люди, або вона не зрозуміє, що їй відповідають в установі. (Черкаси)

Немає в Україні проблем з українською мовою, особливо в людей, яким до 40-45 років. У 50 можуть бути проблеми, особливо у людей, які переїхали з Далекого Сходу, ще звідкись. (Чернігів)

Респонденти з Харківського та Черкаського регіонів акцентували, що україномовні громадяни та, зокрема, ті, в кого є бажання перейти на українську мову, не мають повноцінної можливості реалізації цього свого права в регіоні через культурне середовище, що не відповідає їх потребам.

У мене стовідсотково україномовні діти. Я відчуваю, коли моя дитина ходить у міський будинок культури, звітний концерт, вони розучують усі пісні російською мовою. Я

порахував кількість пісень загальну, лише одна пісня на п'ять виконувалася українською мовою, чотири з них – російською. Хто слідкує за репертуаром? Я маю право претендувати хоча б на 50% україномовного репертуару? Таких прикладів дуже багато: ФМ-станції (в тому числі місцеві), реклама по місту на моніторах, вивісках тощо. Тобто навіть у тих сферах, на які виділяються гроші громади чи бюджету, в цьому питанні відчувається дуже сильний перекис. Тому я думаю, що мої права в цьому аспекті порушені. (Черкаси)

Мої мовні права абсолютно не утискаються. Я вважаю, що в Україні утискаються права носіїв скоріше української мови, тому що знайти газету, журнал, книги у Харкові українською мовою досить проблематично. Незважаючи на те, що багато з нас досить добре знають українську мову, тим не менше ми говоримо російською, бо це простіше, бо у нас таке оточення. Нас простіше російською, хоча потрібно, напевно, потроху перестроюватися. (Харків)

Варто зазначити, що на Львівщині також порушувалося питання утисків мовних прав щодо україномовних громадян, проте в іншому ракурсі.

По-перше, акцентувалося на проблемах працевлаштування та утисках з боку роботодавців.

Пару років тому була така тенденція, що існували утиски української мови. Скажімо, за українську мову могли вигнати навіть з фірми, якщо це були представники з Києва, і ця фірма була всеукраїнська. (Львів)

Хоча, знову-таки, вимоги до працівників, наприклад, мереж МТС, "Київстар" – обов'язкове володіння російською мовою, спілкування російською мовою на робочому місці і в колективі. Це продовжує існувати навіть сьогодні і навіть у Львові. (Львів)

Другим аспектом цього питання є свідчення респондентів про складність переходу на російську мову, якщо громадянин змінює місце проживання в межах України. Зокрема, дехто акцентував на невиправданості існування такої проблеми, адже, перебуваючи в межах України, спілкування українською мало б бути органічним та не викликати спротиву.

Натомість є інша проблема, з якою багато років стикаємося. Люди, які хочуть їхати працювати в Київ чи інші регіони України, мають проблеми з російською мовою. Тому що дуже багато фірм більше вимагають знання російської мови, спілкуються російською, прес-релізи, заяви роблять російською. Для Західної України момент переходу на російську мову є більш проблемним. Її тут взагалі ніколи не було. (Львів)

Ніхто не забороняє, не перешкоджає мені говорити українською мовою. Але мені здається, що це обмежує мої можливості, тому що поза межами Львова та й, зрештою, у Львові стикаюся з тією проблемою, що україномовному інтегруватися в російське середовище в разі важче, в Києві чи Криму, ніж російськомовному інтегруватися в українське середовище, лишаючись при цьому російськомовним. (Львів)

Третім аспектом, що був підтриманий на Львівщині, є думка про неможливість органічного перебування у східних регіонах України через побутування там стереотипів щодо україномовних.

Чимало українців засвоїли негативний стереотип самих себе. На значних територіях продовжують культивуватися етнічна самоненависть, мова ворожості до українськості як такої, фактично відбувається криміналізація української ідентичності.

Якщо говорити про якісь дискримінаційні заходи, то ми були свідками періоду 2010–2013 років. Абсолютно розгнуждана кампанія маргіналізації українськості, демонізації, переслідування. Це ми бачили як у соціально-економічній політиці, гіперцентралізації, так і в зовнішньополітичних орієнтаціях, у царині освіти та ЗМІ. Коли українська мова з центральних ЗМІ була фактично викинута геть. Така ситуація, на жаль, триває понині. Тобто сьогодні, якщо говорити про дискримінованість, гноблення, то, хоч і прикро, але це все існує. Сьогодні найбільш зачеплені цим регіони – так звані проблемні, зокрема Донбас. (Львів)

У Західній Україні, де ми проживаємо, звичайно, немає ніяких перешкод. Але якщо ми перетнемо кордон Луганщини і Донеччини, то, напевно, будуть. Ми будемо вважатися бандерівцями. Це насправді технологія східна. Вони роблять вигляд, що у нас є проблема з мовою, що ми когось ущемляємо. (Львів)

Двоє респондентів навіть визначили наявність страху за своє життя, в разі якщо вони будуть спілкуватися українською в східних регіонах.

Я думаю, не ущемлені мої права мовні тут. Я не знаю, як пересічу кордон Донецької, Луганської чи Криму. Я думаю, вони будуть ущемлені, не знаю, чого воно буде мені вартувати, мабуть, і життя. Тому на території України, я думаю, мої права все-таки частково будуть ущемлені. А у Львові – ні, зрозуміло. (Львів)

Наприклад, приїжджаючи в Крим і розмовляючи українською мовою, я не відчував до себе агресії, не відчував неприйняття. Найбільше, що могли сказати на вулиці в розмові: вибачте, я не дуже розумію українську, якщо вас не складно, повторіть російською. Та ради Бога, не було проблем. А зараз у результаті сплеску тих настроїв з боку агресивної меншини за українську мову можуть побити, можуть вбити. ЗМІ про це говорять. (Львів)

2.5. Якість та кількість україномовного культурного продукту в регіонах

Респонденти з Черкащини та Харківщини наголошували не тільки на нестачі якісного культурного продукту в цілому, що було описано вище, а й висловлювали нарікання, зокрема, на відсутність належної кількості саме україномовного продукту, книжок, україномовних закладів культури.

Дуже правильно сказали про кіно. Я стикаюся з цією проблемою більше не в кіно, рекламі чи піснях, а стосовно книг. Більшість перекладів усіх адекватних книг, я не кажу про якісь романи, я говорю про щось реальне і розумне, зроблено російською мовою. Я російською мовою намагаюся не читати для того, щоб виховувати українську більш чисту. Тому що насправді суржика навколо вистачає, російської мови вистачає, досить складно утримувати мову в нормальному якісному стані. Тому з книгами для мене проблема, вибрати щось почитати тепер складно. Я починаю шукати, а що є українською. Все чекаю, може, з'явиться. (Черкаси)

Єдине, що хотів би зазначити, – це дійсно плачевну підтримку української мови, а також недостатній розвиток будь-яких культурних закладів у нашому місті і загалом в Україні. (Харків)

Дитячі книжки. Є гарний магазин, де продається купа дитячих книжок. У нас діти колекціонують одну серію енциклопедичних дитячих видань. Вона друкується російською мовою і українською мовою. При цьому російською мовою діапазон, який представлений у

продажу, – це 20 позицій найменувань тематичних, українською – 5. Ми купили всі 5, діти хочуть продовження. Я розмістила заявку на сайті видавництва, але видавництво на це зовсім не реагує. Отже, є така проблема, яка справді батьків трішечки дратує. (Черкаси)

Я згадав, де мої мовні права були порушені. У нас є в Україні монополіст електронних платежів ЛікПей на базі Приват-24. Я нещодавно пробував цю платіжну систему вставити до себе на сайт і не знайшов української версії, є англійська або російська. А це монополіст. Для того, щоб перерахувати благодійну пожертву у Вебмані або з картки на картку, я не маю фактично можливості скористатися українським варіантом цієї платіжної системи. Це мене особисто нещодавно прикро вразило. (Львів)

Але для мене принципово, щоб моя дитина виховувалася в українській мові, в українській культурі. Я бажая, щоб так було. Така проблема, як мультики. В інтернеті непросто знайти мультик українською мовою. Контенту російського повно, дуже багато. Є дуже класні, вдалі російські мультики, ті самі сумнозвісні чи славнозвісні "Маши", "Лунтики". Є деякі вдалі, деякі невдалі. Але є мультики з дидактикою, вони виховують. "Смішарики" – це взагалі для дорослих мультик, бо там такий сарказм пітерський суто. Але власне мультфільм український, на додаток до книги, до фільму – це проблема. (Черкаси)

3. Ставлення до сучасної політичної ситуації. Оцінка актуальних подій

3.1. Оцінка сучасного ставлення до історичної спадщини

Питання оцінки історичної спадщини порушувалося в усіх регіонах. Найбільш активно воно обговорювалося на Чернігівщині та Львівщині. Проте слід зазначити, на Львівщині характер обговорення був менш дискусійний.

Загалом акцент робився на таких темах:

<p>Збереження історичної та культурної спадщини. Політика пам'яті як основи ідентичності. Проблема відсутності спадковості пам'яті внаслідок подій радянської доби</p>	<p><i>Як на мене, проблема в тому, що у нас немає тягlosti історичної традиції. Вона є перервна постійно. Кожне наступне покоління не має пам'яті... Пам'яті не на рівні ідеологем, а на рівні знань інформаційних і висновків, що можна чи не можна робити. Якщо в Австрії в селі хор хлопчиків недільний співає з XVII століття, ця традиція є, то у нас такого немає. Ми вже не пам'ятаємо, що було 20 років тому, на чому базувати свої висновки тощо. (Чернігів)</i></p> <p><i>Свою культуру треба плекати самим, враховуючи свою спадщину, свій родовід... Їдеш по селах і дивишся на розвалені будинки культури, навіть невеличкі по своєму об'єму, але це село саме могло б щось зробити. Будинок просвіти на своїх плечах будували, за це страждали, могли отримати за це по 100-200 буків, і один із них загинув. Але вони все-таки плекали мову в тих умовах, в яких були, за Польщі і за Советів. Тому вважаю, що ми самі повинні свою культуру плекати. Права не ущемлені, але нам треба їх боронити. (Львів)</i></p>
--	--

	<p><i>Дуже правильно було сказано про те, що питання історичної спадщини, історичної пам'яті – це є фундамент нашої ідентичності. Загальновідомо, що ідентичність – це ніщо інше, як актуалізація спадщини. Тому без усвідомлення і оволодіння нашим культурним корінням, нашою спадщиною ми елементарно не будемо знати, хто ми такі як колектив національний, ми не будемо знати, хто ми такі, врешті, як окрема одиниця. Тому абсолютно певен: питання спадщини, минулого, пам'яті є критично, винятково важливим. (Львів)</i></p>
<p>Необхідність популяризації історії на місцевому, краєзнавчому рівні</p>	<p><i>Давайте популяризувати те саме Багале, що 500 українських сімей заснували Харків. Це все потрібно людям пояснювати. Потрібно не угорців на коні церетелівських тут ставити, а щось нормальне, хороше. (Харків)</i></p> <p><i>Мені цікава історія Харкова. Мені, звичайно, хотілося б, щоб у медіапросторі приділялося цьому більше уваги. (...) Харків – це чудове місто на цю тему, тут можна було б передачі робити, прогулянки Харковом, розповіді. І головне, якісь детективні історії, бо це дуже цікаво. (Харків)</i></p> <p><i>Багато людей не підозрюють про те, де вони живуть, які події відбувалися саме в цьому місці, чим їхнє місто славиться. Що можна показати друзям, які приїхали з іншого міста. Зовсім елементарні речі закинули, ними не займаються. (Харків)</i></p>
<p>Необхідність перегляду усталених рамок інтерпретації історичних подій з огляду на сучасність, політику ідентичності, європейський дискурс української історії</p>	<p><i>У нас досить багата історія, яку потрібно доносити, однак цього не робиться і її ніхто не знає. Я весь час ловлю себе на тому, що я користуюся кліше ще зі школи. Росія – перемога Наполеона. Росія – переможець у Великій Вітчизняній війні. Так, вона взяла велику участь, як і Україна, як і багато інших країн, Англія, Франція. (Харків)</i></p> <p><i>Також потрібно популяризувати історію в тому ключі, що Україна ніколи не була периферією. Вона була складовою світу, і з неї дуже багато пішло і винаходів, і вчених, і течій філософських. (Харків)</i></p> <p><i>Потрібно розуміти, що зараз, можливо, прийшли нормальні люди до формування історичних підручників для молодших класів, середніх, для вузів. Просто ламати цю ситуацію, викладати вже нормальну історію, об'єктивну, європейську. А всі ці кліше потихеньку нейтралізувати всіма доступними засобами: міняти символ перемоги – георгіївську стрічку – на нові. (Харків)</i></p> <p><i>Вся історія, як ми її розуміємо, в школу приходимо на урок історії, – це не історія, це пропаганда. Цим повинна займатися держава, таким чином виховуючи нове покоління. (Харків)</i></p> <p><i>Я сам стикаюся часто з тим, що у нас люди не знають чітко, крім шкільної програми, нашу історію. Той же</i></p>

Степан Бандера. Я часто моніторю інтернет, там популярні такі тези, що Степан Бандера є бандитом. У нас люди не мають можливості пояснити, чому він бандит, а чому ні, чому він не бандит в першу чергу. Історична спадщина важлива на даний момент. (Львів)

3.2. Використання тематики історичної спадщини у виборчій кампанії 2014 року

Питання використання тематики історичної спадщини в контексті виборчої кампанії обговорювалося у Харкові та Львові. Більшість респондентів акцентували на тому, що у зазначеній виборчій кампанії, як і в попередніх, використовується питання історичної спадщини разом з питанням мови, для приваблення певної категорії виборців.

У світлі останніх подій історична спадщина виглядає в контексті передвиборчої кампанії як традиційний предмет спекуляції, де її намагаються приєднати до тих самих питань мови, чогось іншого, тобто зіграти на почуттях, пам'яті і трактуванні. (Львів)

Як приклад очевидних спекуляцій на темі історичного минулого наводять передвиборчу агітацію кандидата С.Л. Тігіпка.

Єдине, що можу зазначити: в роликун Тігіпка використовуються кадри з хроніки Великої Вітчизняної війни і показано ту карту захисника Вітчизни, яку раніше використовував Колісниченко. Тігіпка, по-моєму, намагається перехопити ці віжки захисника Вітчизни. По всіх інших мені складно сказати. (Харків)

Також респонденти зауважують, що на тлі цієї виборчої кампанії чітко проглядається мотив визначення ворога та ідея консолідації навколо зазначеної тематики. В контексті цього, на думку респондентів, політики також використовують певні історичні апеляції з метою демонстрації прикладів.

Як вони використовують історію? Тігіпка просто звертається до того електорату, який лишився від Партії регіонів і готовий ще на себе почепити стрічки колорадські. Звичайно, він цим займається. Петро Порошенко у своїй газеті постійно звертається до історії. Там відбувається дійсно не залякування, а спроба консолідації народу перед ворогом. Там постійно представлено статті, в яких Путіна порівнюють з Гітлером, Муссоліні. Це також звернення до історії. Постійно проводяться паралелі з тією ж Австрією і Кримом. У Юлі основне зараз – що вона створює самооборону, негайно всі повинні прийти до неї і записатися в оборону. Вона живе нинішнім моментом. Міша Добкін сам на себе не схожий в цьому ролику. Тобто історія допомагає зараз нашим кандидатам наблизити себе до певної електоральної групи. (Харків)

Зараз дуже інтенсивно використовується тема ворога, перед яким ми повинні об'єднатися, фашистів, яких ми повинні зупинити. І тема ця сама, тільки з іншого боку: ми повинні бути єдиними. Це позиція того, що нас хтось роз'єднує, а ми повинні бути єдиними. Як використовують ці теми політики? Я вважаю, що абсолютно всі використовують цю тему. З'явився реальний ворог Путін, коли відняв Крим, та все одно це дуже болюча тема. Я не можу судити про реальність, я можу говорити про те, що в інформаційному просторі відбувається. Але чи то так буде у них виборча кампанія на цьому "від'єднатися – приєднатися". Всі політики так роблять, тільки одні хочуть об'єднатися, а інші – від'єднатися. (Харків)

3.3. Самовільне знесення пам'ятників Леніну ("ленінопад")

Події, за якими вже закріпилася назва "ленінопад", широко обговорювалися під час проведення фокус-груп, однак лише в Черкасах. Ставлення громадян до подій відрізняється. Найпоширенішими є такі оцінки.

Оцінка	Цитата
Пам'ятник Леніну, як сакральний історичний символ епохи, що не має бути знищеним	<i>Я не кажу про те, що я комуніст чи не комуніст, але це частинка нашої історії. Як би там не було, всі ми жили в радянські часи, це понад 70 років, коли країна йшла в одному напрямку. Повернулися історичні вітри – хай би воно було як клопоть історії. (...) Це частинка якогось святого простору, нашої історії, нас самих. Тому треба, щоб твої особисті емоції якось співпадали з емоціями великої кількості громадян: жителів міста, області і України. (Чернігів)</i>
Пам'ятник Леніну як історична пам'ятка, рішення про знесення якої має прийматися на інституціональному рівні	<p><i>Я вважаю, що не можна руйнувати історію на хвилі і на ґрунті емоцій, якими б вони не були. Руйнування пам'ятників або їх встановлення – це рішення територіальної громади. Не може бути, щоб 5, 6, 10, 20, якась кількість сміливців могла вирішити, доцільний цей пам'ятник чи ні. Тому я думаю, що так званий "ленінопад" – це неправильно. Це має вирішуватися в законодавчому порядку. (Чернігів)</i></p> <p><i>На мою думку, можна було провести певну дискусію. Може, наприклад, його продати, тому що його робив діяч культури, ... продати чи в Корею, чи в Китай. Ще якусь піар-акцію до цього провести. Ми можемо за ці кошти побудувати півдитячого садочка. Оце потрібно. (Чернігів)</i></p>
Акт знесення пам'ятника Леніну (та інших знаків радянської доби) як акція, організована зовнішніми силами, що не є репрезентацією політичних настроїв у місті	<p><i>Це молоді люди, заїжджі 300 бандерівців, яких ніхто ніколи не бачив у Чернігові, але дуже радикально налаштовані. Замість лінєвих, втомлених, апатичних чернігівців невідомі 300 бандерівців матеріалізувалися біля палатки і сказали: ми прийшли на виконання судового рішення, пряма дія демократії, пряма демократія, держава не виконує законного рішення, винесеного іменем закону України про демонтаж намету. (Чернігів)</i></p> <p><i>Якщо брати до уваги не ставлення до пам'ятника, а настрої, намагання людей в самому Чернігові це робити, то я б не висловлювався так категорично. Це було підігріто ззовні. Я не кажу, що це було зроблено чужими руками, тому що більшість якраз там була присутня чернігівська. (Чернігів)</i></p>

<p>Пам'ятник Леніну як постамент, що не має унікального історичного значення та може бути ліквідованим за ініціативою громади мешканців міста</p>	<p><i>Нам важко сказати, скільки прихильників і противників цього повалення. Але все-таки, мені здається, прихильників більше. Наступного дня я була біля пам'ятника, були люди, які збирали гроші на редизайн, переустановлення цього пам'ятника, але, думаю, в загальній масі їх менше від тих людей, які згуртувалися навколо ідеї встановлення іншого пам'ятника на цьому місці. Бо це фактично центр міста. Тому, напевно, прихильників такого радикального методу боротьби з історичним розумінням негативного персонажу більше. (Чернігів)</i></p>
---	---

3.4. Оцінка анексії Криму та подій на Сході України

Оцінка анексії Криму та подій на Сході серед учасників фокус-групи є однозначно негативною, оскільки жоден із респондентів не висловив підтримки сепаратистських настроїв та бажання від'єднатися.

Усі респонденти розцінюють ситуацію в Криму як факт військової агресії з боку Росії. Проте різними є думки щодо того, наскільки високою була підтримка місцевого населення та чи можна розцінювати це як додатковий важіль впливу.

Севастополь сприймався завжди як форпост російського флоту, і вони цим пишалися. Політики на рівні Києва не зрозуміли тих відмінностей. В той же час інші геополітичні гравці це зрозуміли і до цього достатньо плідно готувалися. Зараз ми маємо, на жаль, і Крим, і Донбас. (Чернігів)

Я не дуже великий знавець Криму, але Крим завжди себе вважав якимось особливим. Вони називають себе кримчанами, вони не ідентифікували себе як частина цієї нації. (Чернігів)

Насправді Крим не став Україною. Не знаю, чи стане він колись Росією. Це заповідник совка, причому винятковий заповідник совка. Мешканець Криму – це дуже специфічний житель. Якщо хтось Радянський Союз пам'ятає, то знає, що туди їхали, вони відчували, як москвич – не житель СРСР, так і житель Криму мав якісь амбіції, якийсь спосіб виживання дивовижний. І раптом після розвалу СРСР фінансування закінчилося і почався дерібан земель. Оця якась совкова кримінальна логіка, з якою вони там жили. (Харків)

Також респонденти висловили дві різні тези щодо того, хто винен у ситуації, що склалася, а саме:

Позиція	Цитата
<p>1. Винним є керівництво нашої держави, тому що не інтегрувало Крим достатньо за роки незалежності (тезу було більше підтримано в Чернігівському та Харківському регіонах).</p>	<p><i>Я думаю, там відповідальність всього українського уряду, який не звертав уваги на ці совкові зони, які зараз колотить. Східна Україна, харківська індустріальна – це все зони совка. (Харків)</i></p>
	<p><i>22 роки Крим був у складі нашому, але як нерідний син в сім'ї. Чотири президенти були, ніхто зі свого політичного олімпу не спустився, Кримом не займався. (Чернігів)</i></p>

	<p><i>Ми знаємо, яка це територія, що вона тяжіє до Росії, російськомовне населення і таке інше. Більшість говорить про те, що шкода кримських татар, що Крим треба повертати. (Львів)</i></p>
<p>2. Цей акт агресії спричинений ззовні, винним, відповідно, є керівництво РФ (більшої підтримки теза отримала на Львівщині та Черкащині).</p>	<p><i>Це було насилля над населенням, над усім кримськотатарським, над усім проукраїнським населенням. І є величезна кількість населення, якому все одно, аби був шматок хліба. Чи потрібно Крим повертати? Звісно, потрібно. Тут питання державної гідності, подальшого існування нашої держави, незалежної, суверенної. (Харків)</i></p> <p><i>Звичайно, що винна влада Російської Федерації, яка діє за принципами, методами і мотиваціями XIX століття, в той час як Україна реально вже набагато ближча до Європи, яка живе в умовах XXI століття. (Черкаси)</i></p> <p><i>Те, що сталося з Кримом, – це пряма агресія Росії, власне війна. Просто наша армія, як у Чехословаччині, не стала воювати зі зрозумілих причин. Це удар у спину, коли держава в перехідному періоді, і Росія показала своє братнє обличчя. (Харків)</i></p>
<p>3. Винні самі кримчани. Причини висловлювалися різні, зокрема стосовно неінтегрованості кримчан, існування негативних стереотипів стосовно України, пропаганди РФ, негативної ролі місцевих еліт стосовно вписування Криму в український контекст.</p>	<p><i>Винні в цьому певні категорії населення, які, живучи в Україні 23 роки на території Криму, так і не змогли стати українцями, відчувати себе українцями, які хотіли назад у зону Росії-матінки і кричали про це на кожному кроці. Так, є люди в Криму, які відчують себе українцями, хочуть жити в складі України, їм страшно, вони не знають, що робити. Але по факту потрібно було просинатися раніше і працювати на те, щоб Крим був українським. Відповідати за це все однозначно потрібно підбурювачам. Підбурювачі у нас сидять високо, далеко і особливо носа з Кремля не показують. (Харків)</i></p>

	<p><i>Є ментальне провалля між світоглядом навіть російськомовного українця, який живе в Центральній, Західній Україні, Північній Україні, і того українця, який живе в Криму і теж говорить російською мовою. Тут виникають складнощі перекладу з російської на російську. Ті, хто живе в Криму, в зону комфорту потрапляють, коли їм кажуть, що в руки брати і куди нести, чітко і конкретно. Всі ці 23 роки вони перебували в зоні дискомфорту, тому що український герб над ними – це така невизначеність, що брати, куди нести. Немає чітких завдань з центру, місцеві бандюки щось між собою вирішували, потім прийшли київські, стало трохи більш визначено, але теж незрозуміло. Треба розуміти, що тут панує світогляд брата, є традиція світоглядна ради, демократії, традиція анархічна певна. Там традиція опричнини, чітко вишикував, вперед показав і пішов. Виникає ситуація, коли людина говорить і не чує іншої. Один регіон не чує іншого. Крим перебував у цьому стані і нарешті став щасливим. (Чернігів)</i></p>
--	---

У цілому, було висловлено підтримку щодо таких можливостей розвитку ситуації:

Що має бути зроблено?	Як?	Цитата
Повернення Криму	Поєднання інформаційних, політичних та безпекових заходів	<p><i>Крим повертати? Звісно, потрібно. Тут питання державної гідності, подальшого існування нашої держави, незалежної, суверенної. Як повертати? Я думаю, ми будемо впродовж найближчих 10 років свідками дуже сильних потрясінь всередині Російської Федерації і, у свою чергу, їх ослабленням мусимо скористатися. Перш за все має бути інформаційна війна, але я не виключаю і військових подій. Я думаю, весь цивілізований світ нас підтримає. (Харків)</i></p>
	Шляхом покращення загальної ситуації в країні	<p><i>Якщо це в силовому варіанті повернути, люди й далі будуть з російськими прапорами говорити про те, що вони прагнуть Росії. Тому цього робити не треба. Може, це абстрактно звучить, але, очевидно, Україна в межах тих, яких вона є, має спокусити Крим, кримське суспільство, щоб воно прагнуло долучитися чи лишитися в складі України. Своїми успішними реформами, економічними моделями тощо. Але зараз є тактичні кроки, які мають бути зроблені. (Львів)</i></p>
Фіксація ситуації, без повернення		<p><i>Тема розколу обговорюється саме з цієї точки зору, що вони можуть іти: насильно мільйон не</i></p>

території України в її законні територіальні межі	<i>будеш, хай собі йдуть. Дійсно, розуміючи, що Росія на цьому не зупиниться, підпускаючи їх все ближче і ближче до середини – це нічим хорошим не закінчиться. (Черкаси)</i>
---	---

Також варто навести спільну думку двох респондентів, які продемонстрували байдужість до питання анексії Криму

<i>І другий момент щодо повернення. Якщо хтось із тут присутніх мені зараз скаже, що коли Крим відійшов до Росії, в нього в серці йойкнуло, то я не повірю. Ні в кого не йойкнуло, що Крим відійшов. (Львів)</i>
--

Висновки та узагальнення

Описуючи загальну ситуацію щодо реалізації культурних, мовних та релігійних прав, більшість респондентів зазначають, що вони не відчують очевидних критичних порушень або утисків, проте акцентують на певних проблемних моментах.

Питання реалізації культурних прав

Представники майже усіх регіонів (окрім Львівського) здебільшого зазначають, що порушенням культурних прав можна назвати дефіцит якісного культурного продукту. Це, зокрема, стосується таких сфер, як кінематограф, книговидавництво, медіа тощо. Також було висловлено думку, відповідно до якої стан освіти, музеїв, публічного простору міста оцінюється як незадовільний та розглядається як порушення культурних прав громадянина. Висловлювалися думки стосовно потреби створення якісного російськомовного контенту, який міг би конкурувати з російським.

Кілька респондентів у Харкові зазначали, що в регіоні свідомо утискається на суспільному рівні українська культура. Констатували, що місто перебуває під впливом російського культурного простору, тому бажання та право отримувати якісний український культурний продукт громадяни не можуть реалізувати. Цим, зокрема, деякі респонденти пояснюють проросійські настрої в регіоні.

Питання реалізації релігійних прав та свобод

Питання утиску релігійних прав не набуло широкого обговорення фокус-груп у регіонах. Проте респонденти акцентували на двох темах: 1) протистояння між УПЦ КП та УПЦ МП; 2) "агресивні", на думку деяких респондентів, акти втручання церкви у суспільне життя. Йшлося також про створення окремих конфліктних ситуацій в регіонах, протиборство суспільних груп на рівні громади.

У цілому, респонденти висловили дві оцінки стосовно порушеного питання. По-перше, було охарактеризовано протистояння між патріархатами, що, на переконання респондентів, викликає певну нестабільність у соціумі. По-друге, один із респондентів зазначив, що на Харківщині УПЦ КП зазнає певних утисків через малу кількість прихожан та відсутність підтримки з боку влади.

Питання мовних прав

Тема реалізації громадянами мовних прав широко обговорювалася в усіх регіонах. Більшість респондентів акцентували на існуванні проблем, пов'язаних з мовним питанням, проте

відкидали ідею утискання прав російського мовного населення України, орієнтуючись на власний досвід, досвід знайомих, суспільне оточення, сферу надання адміністративних послуг. Варто зазначити, що на Львівщині висловлювалася думка стосовно неможливості органічного перебування у східних регіонах України через побутування там стереотипів щодо україномовних. Двоє респондентів навіть визначили наявність страху за своє життя, в разі якщо вони будуть спілкуватися українською мовою в східних регіонах.

Варто зауважити, що респонденти Чернігівського, Черкаського та Харківського регіонів говорили про поширення серед громадян бажання спілкуватися українською.

- Респонденти одностайно підтримували тезу щодо надмірної політизованості мовного питання. Протиставлення російськомовних та україномовних громадян розуміють, насамперед, як штучно створене. Акцентується, що мовне питання широко використовується політиками з метою агітації певних груп населення, "мобілізації виборців", але воно не має фактичного втілення в повсякденному житті та спілкуванні.
- На думку двох респондентів із Харкова, мовна проблема є нав'язаною ззовні російськими політтехнологами та підтримується проросійськими політиками всередині країни. У контексті загального обговорення політизованості та штучної актуалізації мовного питання респонденти зазначали, зокрема, і практичні втілення "маніпуляцій" з мовною тематикою серед кандидатів президентської виборчої кампанії 2014 року.
- Було також наголошено, що мовне питання є набагато менш вживаним, виступає інструментом приваблення виборців, цього року порівняно з попередніми роками воно відійшло на периферію електоральної риторики.
- Слід зауважити, що, говорячи про порушення мовних прав, російськомовні громадяни зазначають, що їхні права не порушуються і мовна проблема існує лише для старшого покоління, яке може відчувати дискомфорт через неможливість пристосуватися до мінливої ситуації.
- Респонденти з Харківського та Черкаського регіонів акцентували, що україномовні громадяни та, зокрема, ті, в кого є бажання перейти на українську мову, не мають повноцінної можливості реалізації цього свого права в регіоні через культурне середовище, що не відповідає їх потребам.
- Респонденти з Черкащини та Харківщини наголошували не тільки на нестачі якісного культурного продукту в цілому, що було описано вище, а й висловлювали нарікання, зокрема, на відсутність належної кількості саме україномовного продукту, книжок, україномовних закладів культури.

Питання історичної спадщини

- Обговорення питання оцінки історичної спадщини порушувалося в усіх регіонах. Найбільш активно воно обговорювалося на Чернігівщині та Львівщині. Загалом акцент робився на проблемах збереження історичної та культурної спадщини: 1) політика пам'яті як основи ідентичності; 2) Проблема відсутності спадковості пам'яті внаслідок подій радянської доби; 3) необхідність популяризації історії на місцевому, краєзнавчому рівні; 4) необхідність перегляду усталених рамок інтерпретації історичних подій з огляду на сучасність, політику ідентичності, європейський дискурс української історії.
- Питання використання тематики історичної спадщини в контексті виборчої кампанії обговорювалося у Харкові та Львові. Більшість респондентів акцентували на тому, що у зазначеній виборчій кампанії, як і в попередніх, використовується питання історичної спадщини разом з питанням мови, для приваблення певної категорії виборців.
- Також респонденти зауважують, що на тлі цієї виборчої кампанії чітко проглядається мотив визначення ворога та ідея консолідації навколо зазначеної тематики. В контексті цього, на думку респондентів, політики також використовують певні історичні апеляції з метою демонстрації прикладів.

Оцінка анексії Криму з боку РФ

Оцінка анексії Криму та подій на Сході серед учасників фокус-групи є однозначно негативною, оскільки жоден із респондентів не висловив підтримки сепаратистських настроїв та бажання від'єднатися. Висловлювалися слова солідарності з кримськими татарами, які, на переконання респондентів, зайняли антисепаратистську позицію.

Усі респонденти розцінюють ситуацію в Криму як факт військової агресії з боку Росії. Проте різними є думки щодо того, наскільки високою була підтримка місцевого населення та чи можна розцінювати це як додатковий важіль впливу. Причини, на думку респондентів, полягали в тому, що: 1) керівництво нашої держави є пасивним, тому що не інтегрувало Крим достатньо за роки незалежності (тезу було більше підтримано в Чернігівському та Харківському регіонах); 2) це акт агресії спричинений ззовні, і винним, відповідно, є керівництво РФ (більшої підтримки теза отримала на Львівщині та Черкащині); 3) винні самі кримчани. Причини висловлювалися різні, зокрема стосовно неінтегрованості кримчан, існування негативних стереотипів стосовно України, пропаганди РФ, негативної ролі місцевих еліт стосовно вписування Криму в український контекст.

Звіт підготували експерти УНЦПД Юлія ТИЩЕНКО і Марія КОВАЛЕНКО